

3. ՀՀ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ա. ՀՀ Հարաբերությունները Ռուսաստանի Դաշնության և Հարևան երկրների հետ: Տնտեսության զարգացմանը և պաշտպանական հզորության ամրապնդմանը զուգահեռ Հայաստանի Հանրապետությունը միջազգային հարաբերություններում ձեռք էր բերում կայուն, հուսալի ու կանխատեսելի գործընկերոջ համարում:

ՀՀ արտաքին քաղաքականության մեջ առանձնահատուկ կարևորություն ունեին Հայ-ռուսական հարաբերությունները: ՀՀ և ՌԴ ռազմավարական համագործակցությունն ընդլայնվում էր օր օրի:

ՌԴ նախագահ Դմիտրի Մեդվեդևի ՀՀ պաշտոնական առաջին այցի շրջանակներում 2008 թ. հոկտեմբերի 21-ին երկու երկրների միջև ստորագրվեցին առևտրատնտեսական, գիտատեխնիկական ու մշակութային համագործակցության մի շարք նոր համաձայնագրեր: Այդ այցին հետևեցին Դ. Մեդվեդևի և ՀՀ նախագահ Ս. Սարգսյանի նոր փոխայցելությունները, որոնց շնորհիվ գնալով ավելի ամրապնդվեց երկու երկրների տնտեսական, քաղաքական և ռազմական համագործակցությունը:

180-ից ավելի միջպետական, միջկառավարական և միջգերատեսչական պայմանագրերն ու համաձայնագրերը դրա վկայությունն էին:

2011 թ. ՀՀ-ում գործում էր ռուսական կապիտալով 1500 ընկերություն: ՀՀ տնտեսության մեջ ՌԴ-ի ներդրումները 2000-2010 թթ. հասել էր 2,5 մլրդ դոլարի, որը կազմում էր նույն ժամանակ կատարած բոլոր ներդրումների 57%-ը:

Դինամիկ զարգանում էին Հայ-ամերիկյան հարաբերությունները: Դժվար էր գերազնահատել ԱՄՆ-ի՝ Հայաստանի Հանրապետությանը տրամադրած պետական օգնությունը, որի ծավալներն առանձին տարիներին հասել են մինչև 100 մլն դոլարի, ինչպես նաև այն աջակցությունը, որն ամերիկյան կողմը ցուցաբերել է Հայաստանում իրականացվող տնտեսական և ժողովրդավարական բարեփոխումների գործընթացին: ԱՄՆ-ը Հայաստանին ցույց է տվել նաև ռազմական օգնություն, ինչ-

պես նաև նպաստել է զինվորական կադրերի վերապատրաստմանը:

Կարևոր աջակցություն են ամեն տարի ԱՄՆ-ի կոնգրեսի որոշմամբ Հայաստանին հատկացվող Ֆինանսական միջոցները:

Հայաստանի Հանրապետության և Վրաստանի միջև երկկողմ հարաբերությունները հանդիսանում են տարածաշրջանային կայունության կարևոր բաղադրիչներից: Այդ հարաբերությունները 21-րդ դարասկզբի տասնամյա ժամանակահատվածում չարունակել են զարգանալ, խորացել է քաղաքական երկխոսությունը, բարելավվել են առևտրատնտեսական կապերը: Երկու երկրների միջև ձևավորվել է իրավապայմանագրային դաշտ, որն ընդգրկում է համագործակցության գրեթե բոլոր ոլորտները: Գործում են Հայ-վրացական 100-ից ավելի համաձայնագրեր ու պայմանագրեր, որոնցից առանձնանում է 2001 թ. կնքված «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ անվտանգության մասին» պայմանագիրը:

Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից տրանսպորտային շրջափակման պայմաններում Վրաստանի տարանցիկ դերը Հայաստանի համար բացառիկ է:

Կարևոր նշանակություն ունեն Վրաստանի ցամաքային և օդային տարածքով իրականացվող ռազմական նշանակության բեռնափոխադրումների անխափան իրականացումը: Երկու երկրների բարձրաստիճան շփումների օրակարգում քննարկվում էին Վրաստանի Հայ համայնքի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի բարելավման հարցերը:

Երկու երկրների միջև զգալիորեն աչտուժացել էին տարբեր մակարդակների փոխայցելություններն ու քաղաքական երկխոսությունները:

Շարունակում էին զարգանալ Հայ-իրանական հարաբերությունները՝ լիակատար փոխվստահության և փոխըմբռնման միջոցով: Երկու երկրների բարձրաստիճան ղեկավարությունների պարբերական շփումների և տարբեր մակարդակների փոխայցելությունների շնորհիվ Հայաստան-իրան բազմաբնույթ համագործակցությունը օրակապես նոր փուլ թևակոխեց:

Վերջին տասնամյակում Իրանն ու Հայաստանը կնքել են

բազմաթիվ համաձայնագրեր: 2007 թ. մարտին բացվեց Իրան-Հայաստան գազամուղը, քննարկվեց Արաքս գետի վրա համատեղ հիդրոէլեկտրակայաններ կառուցելու հարցը: Ուսումնասիրություններ սկսվեցին պարզելու համար Մեղրիում նավթավերամշակման գործարան կառուցելու հնարավորությունը: Փոխադարձ հետաքրքրություն էր ներկայացնում Հայաստան-Իրան երկաթգծի կառուցման գաղափարը:

Երկու երկրների միջև ապրանքաշրջանառության ծավալները 2000 թ. 100 մլն դոլարից 2011 թ. հասավ 300 մլն դոլարի:

Հայ-իրանական քաղաքական հարաբերությունների բարձր մակարդակը ապահովեց Իրանի հավասարակշռված դիրքորոշումը Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցի նկատմամբ: Միջուկային ծրագրերի պատճառով Իրանի շուրջ առաջացած լարվածության կապակցությամբ Հայաստանը հստակ դիրքորոշում ունի, ըստ որի նա ճանաչում է խաղաղ նպատակներով միջուկային էներգիայի օգտագործման Իրանի իրավունքը և վստահ է, որ բոլոր վիճելի հարցերը հնարավոր է լուծել խաղաղ դիվանագիտական եղանակով:

բ. Ղարաբաղյան բանակցությունների նոր փուլը: Ընդհատված բանակցությունները շարունակվեցին 2001 թվականի սկզբին, որի արդյունքում 2001 թ. ապրիլին ստեղծվեց Քի Վեստի փաստաթուղթը, որը որոշակի առաջընթաց արձանագրեց: Այն հստակորեն ամրագրում էր Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման փաստը, քննարկում էր առաջնային կարևորություն ունեցող հարցերի շրջանակ: Նրանում բարձրացվում էին Հայաստան-ԼՂՀ և Ադրբեջան-Նախիջևան կայուն հաղորդակցություն ունենալու հարցեր: Կարճ ժամանակ անց Ադրբեջանը հրաժարվեց բանակցություններից և առաջադրեց նորանոր պահանջներ: Ադրբեջանի նոր ղեկավարությունը իշխանության գալով՝ սկզբում մտադիր էր սպառնալիքի լեզվով խոսել: Հայաստանի հետ, իսկ միջազգային հանրության տեսակետն այն էր, որ ղարաբաղյան հարցը պետք է լուծվի միայն բանակցությունների միջոցով՝ բացառելով ռազմական միջամտությունը: Բայց Բաքուն հարցի լուծումը համառորեն շարունակում էր տեսնել ռազմական ուժի կիրառման մեջ: Շուտով 2004 թ. սկսվեցին «Պրահայան բանակցությունները»՝ ուղղված կողմերի երկխոս-

սուբյեկտի աշխուժացմանը: Նախագահները շարունակում էին հանդիպել, թեև ոչ նախկին հաճախականությամբ, զուգահեռաբար ընթանում էին արտագործնախարարների հանդիպումները, որոնց ժամանակ օրակարգային խնդիր էր ԼՂՀ-ի կարգավիճակը: 2007 թ. առաջ եկան Մաղրիդյան հիմնական սկզբունքները, որոնք ներառում էին երեք կարևորագույն միջազգային նորմեր՝ տարածքային ամբողջականություն, ազգերի ինքնորոշման իրավունք և ուժի կիրառման բացառում: Համաձայն այդ սկզբունքների նախատեսվում էր, որ Ղարաբաղը պետք է ունենա միջանկյալ կարգավիճակ, որը թույլ կտա արցախցիներին անվտանգ ապրել: Փախստականները պետք է վերադառնային իրենց նախկին բնակության վայրերը, պետք է տեղակայվեին միջազգային խաղաղապահ ուժեր և անցկացվեր Արցախի կարգավիճակի վերաբերյալ հանրաքվե: Այստեղ առաջ են քաշվում նաև ազատագրված տարածքների վերադարձի և այլ հարցեր, որոնք բնականաբար ընդունելի չէին ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի համար: Մաղրիդյան սկզբունքները, որպես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի չրջանակներում վարվող բանակցությունների հիմք, ընդունվեցին 2008 թ. նոյեմբերի 2-ի Մոսկովյան հռչակագրով: Հռչակագիրը հաստատում էր, որ հակամարտությունը պետք է լուծվի միայն քաղաքական բանակցությունների ճանապարհով: 2009 և 2010 թթ. շարունակվեցին ՀՀ և ԱՀ նախագահների միջև ուղղակի շփումները, նաև ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահների այցելությունները տարածաշրջան: 2010 թվականից բանակցությունների քննարկման փուլում է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի չրջանակներում մշակված Մաղրիդյան սկզբունքների նորացված տարբերակը: Հարկ է նշել, որ Ղարաբաղյան խնդրով ցանկացած բանակցությունների, այդ թվում նախագահների երկխոսության ժամանակ Հայաստանի Հանրապետությունը շարունակում է պաշտպանել այն սկզբունքը, որ ցանկացած վերջնական համաձայնություն կամ փաստաթուղթ անվիճելիորեն պետք է ստանա նաև Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման առանցքային կողմի՝ ԼՂՀ-ի հավանությունը: Միայն այդ դեպքում է հնարավոր սկսել խնդրի կարգավորումը: ՀՀ-ի համար խնդրի կարգավորման հիմքը շարունակում է մնալ ԼՂՀ ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի ամրագրումն ու դրա միջազգային

ճանաչումը, ԼՂՀ բնակչության անվտանգության միջազգային երաշխիքների ապահովումը, ՀՀ-ի հետ կապը ցամաքային սահմանի առկայությամբ՝ բացառելով անկլավը: Միայն նման փաստերի ընդունումն ու դրանց ամրագրումը հնարավոր կդարձնի խնդրի կարգավորումը:

2008-2011 թթ. ընթացքում Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահների իրար հաջորդած մի շարք հանդիպումները (Սանկտ-Պետերբուրգ, Մոսկվա, Սոչի, Աստրախան, Կազան) վերջացան անհաջողությամբ:

Իսկ այն փաստը, որ Ակվիլայի, Մուսկոկայի և Դոմիլիում Դ. Մեդվեդևի, Բ. Օբամայի և Ն. Սարկոզիի հանդիպումներն ու Հայտարարությունները նպատակ ունեն ամեն ինչ անել խաղաղ ճանապարհով կարգավորելու դարաբաղյան հակամարտությունը և վերջին հաշվով խնդրի լուծման ուղղությամբ հասնել որոշակի արդյունքների ու բեկման, խոսում է այն մասին, որ դարաշակի արդյունքների ու բեկման, խոսում է այն մասին, որ դարաշակի արդյունքները զտնվում է մեծ տերությունների ուշադրության կենտրոնում: Խնդրի լուծման ուղղությամբ հատուկադրության կենտրոնում: Խնդրի լուծման ուղղությամբ հատուկապես որոշակի հույսեր էին կապված 2011 թ. հունիսի 24-ին Թաթարստանի մայրաքաղաք Կազանում եռակողմ՝ Ռուսաստանի նախագահ Դ. Մեդվեդևի, Հայաստանի նախագահ Ս. Սարգսյանի և Ադրբեջանի նախագահ Ի. Ալիևի հանդիպման հետ, որը, սակայն, չարդարացրեց այդ հույսերը՝ բավարարվելով միայն Հայտարարությամբ այն մասին, որ հանդիպելով Կազանում՝ երեք պետությունների նախագահները արձանագրեցին մի շարք հարցերի շուրջ փոխըմբռնման ձեռքբերում, որոնց լուծումը կնպաստի հիմնական սկզբունքներին հավանություն տալու համար պայմանների ստեղծմանը:

Սակայն այդ բոլորով հանդերձ, որևէ համաձայնություն հիմնարար սկզբունքների շուրջ Կազանում ձեռք չբերվեց, որն էլ ի չիք դարձրեց այն ակնկալիքները, որ Կազանյան հանդիպումը կարող էր դառնալ բեկումնային:

Ի զարգացումն 2011 թ. մարտի 5-ին Սոչիում արված համատեղ Հայտարարության, ՀՀ, ՌԴ և Ադրբեջանական Հանրապետության նախագահներն ի գիտություն ընդունեցին համանախագահների և ԵԱՀԿ գործող նախագահի անձնական ներկայացուցչի՝ չիման գծերի երկայնքով դիպուկահարների հեռացման, միջադեպերի հետաքննության անցկացման մեխանիզմ

մի վերաբերյալ համատեղ զեկույցը, փաստաթուղթ, որը սակայն ադրբեջանական կողմը միշտ անտեսում էր: Հայտարարության մեջ ընդգծվեց ՀՀ և ԱՀ նախագահների պատրաստակամությունը՝ նպաստել մտավորականության, գիտական ու հասարակական շրջանների ներկայացուցիչների միջև հետագա երկխոսության հաստատմանը: Հանդիպումը մեկ անգամ ևս փաստեց Մինսկի խմբի համանախագահների ջանքերով վարվող բանակցությունների և հարցը խաղաղ ձևով լուծելու կարևորությունը:

Սակայն Ադրբեջանը, չնայած Սոչիի պայմանավորվածությունը, նորից չարունակում է խախտումները:

Այսպիսով, Հայաստանը միշտ էլ հավատարիմ է մնացել իր սկզբունքներին և պատրաստ է հարցի արդարացի լուծմանը:

Ինչ վերաբերում է Թուրքիայի հետ Հայաստանի հարաբերություններին, ապա դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայության պայմաններում, այնուամենայնիվ նրանց պաշտոնական ներկայացուցիչների միջև ժամանակ առ ժամանակ տեղի էին ունենում հանդիպումներ հատկապես միջազգային կառույցների շրջանակներում, բայց դրանք որևէ դրական արդյունքի չէին հասցնում: Հայաստանի հետ իր հարաբերությունները Թուրքիան չարունակում էր պայմանավորել Ադրբեջանի «տարածքային ամբողջականության» վերականգնման, հայոց ցեղասպանության իրողությունից հրաժարվելու, սփյուռքահայության հակաթուրքական գործունեությունը դադարեցնելու անհրաժեշտ պահանջներով: Հայաստանը կտրականապես մերժում էր այդ անհիմն նախապայմանները:

Հայ-թուրքական միջպետական հարաբերություններում կարևոր նշանակություն ունեցավ Օսկանյան-Ջեմ-Գուլին առաջին եռակողմ հանդիպումը 2002 թ. մայիսի 14-15-ին Ռեյկյավիկում՝ արտգործնախարար Իսմայիլ Ջեմի նախաձեռնությամբ: Վերադարձից հետո Ջեմը հրապարակեց Հայաստանի հետ հարաբերություններ հաստատելու հիմնական նախապայմանները, որոնք ըստ էության վերը թվարկվածներն էին, ավելացված այն, որ Հայաստանը պետք է միջանցք տրամադրի Ադրբեջանի և Նախիջևանի կապն ապահովելու համար:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման

ուղղությունը քայլեր ձեռնարկեց ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը՝ Թուրքիայի նախագահ Աբդուլահ Գյուլին 2008 թ. սեպտեմբերին հրավիրելով Հայաստանի և Թուրքիայի ֆուտբոլային հավաքականների հանդիպմանը, իսկ հաջորդ տարի 2009 թ. հոկտեմբերին նա հրավիրվեց Թուրքիա՝ պատասխան խաղը դիտելու: ՀՀ նախագահի նախաձեռնությունը միջազգային հանրության կողմից անվանվեց «ֆուտբոլային դիվանագիտություն»: Աշխարհի շատ երկրներում հետաքրքրությամբ հետևում էին, թե դա ինչ արդյունք է տալու:

2009 թ. հոկտեմբերի 10-ին Ցյուրիխում Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի միջև ստորագրվեցին «Երկկողմ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման և զարգացման մասին» արձանագրություններ: Դրանցով նախատեսվում էր բացել երկու երկրների սահմանը և կարգավորել միջպետական հարաբերությունները: Արձանագրություններն ուժի մեջ պետք է մտնեին միայն երկու երկրների խորհրդարանների կողմից վավերացվելուց հետո: Թուրքիայի խորհրդարանն անհարկի ձգձգումներով չէր վավերացնում արձանագրությունները, իսկ երկրի ղեկավարները հանդես էին գալիս նախապայման-հայտարարություններով՝ կապելով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն-Ադրբեջան հակամարտության և Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացի հետ: Ելնելով իրավիճակից՝ ՀՀ նախագահը 2010 թ. ապրիլի 22-ի հրամանագրով կասեցրեց արձանագրությունների վավերացման գործընթացը:

Գ. Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման ուղղությամբ գործադրվող ջանքերը: Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության գլխավոր ուղղություններից մեկը մնում էր Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը: Այդ գործընթացը XX դարի վերջին և XXI դարի սկզբին ծավալվեց նոր ուժով: 1998 թ. ՀՀ արտաքին քաղաքականության օրակարգում հաստատուն տեղ զբաղեցրեց Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման հասնելու խնդիրը: Այս հարցում ՀՀ-ի մոտեցումը հստակ է. ոճիրը ոչ միայն ժողովրդի ողբերգություն է, այլև մարդկության դեմ կատարված ծանրագույն հանցանք: Դրա անպատժելիությունը խրախուսել

է Հետագա նման ողբերգություններ: ՀՀ-ի այս դիրքորոշումը լայն աջակցություն է ստացել միջազգային հանրության կողմից:

Ուրուզվայր, Ռուսաստանը, Կանադան, Կիպրոսը, Հունաստանը, Բելգիան, Լիբանանը, Արգենտինան ընդունել են և դատապարտել Հայոց ցեղասպանությունը, իսկ 2000-ական թթ. նման որոշումներ կայացրել են Ֆրանսիան, Շվեյցարիան, Իտալիան, Սլովակիան, Նիդերլանդները, Լեհաստանը, Գերմանիան, Լիտվան, Վենեսուելան, Ջիլին, Շվեդիան և այլ երկրներ: Ցեղասպանությունը ճանաչած և դատապարտած պետությունների թիվը չուրջ երկուսուկես տասնյակ է: Այն ճանաչել են նաև ԱՄՆ-ի 4 տասնյակից ավելի նահանգները և տարբեր քաղաքների քաղաքապետարանները: Բելգիան, օրենք է ընդունել նաև Հայոց ցեղասպանությունը մերժել անձանց դատապարտելու մասին, որին 2007 թ. միացավ նաև Արգենտինան: Չնայած Ֆրանսիայի Սենատը 2012 թ. հունվարին ընդունեց Հայոց ցեղասպանության ժխտման քրեականացնող օրենքը, բայց Սահմանադրական խորհուրդը այն մերժեց:

Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը որոշակի ազդեցություն ունեցավ նաև Թուրքիայում հասարակական կարծիքի փոփոխման վրա: Այդ հարցը դադարեց այդ երկրում արգելված թեմա լինելուց և դարձավ քննարկման առարկա՝ սերտորեն կապվելով երկրի ժողովրդավարացման խնդրի հետ: Դրա ջատագովներից էր 2007 թ. հունվարի 19-ին Ստամբուլում ահարեկչության զոհ դարձած «Ակոս» թերթի խմբագիր Հրանտ Դինքը: Կատարվեց անսպասելին. Դինքի թաղման արարողությունը վերածվեց բազմահազարանոց բողոքի ցույցի՝ թուրք հանրության «Մենք հայ ենք», «Մենք Հրանտ Դինքն ենք» կարգախոսներով: Երևույթը ուժգին ազդեցություն գործեց համաշխարհային հանրության վրա:

Բայց պաշտոնական Թուրքիան չարունակում է Հայոց ցեղասպանության ժխտման ջանքերը:

* * *

20-րդ դարավերջին Հայաստանի ազգային անկախության վերականգնումը, Հայկական դույզ հանրապետությունների ստեղծումը չրջադարձային իրողություն եղան Հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության մեջ: Հայաստանի երրորդ հանրապետությունը կյանք առավ նրա առաջին (1918-1920) և երկրորդ (1920-1991) հանրապետությունների հիմքի վրա, դարձավ նրանց ժառանգորդն ու իրավահաջորդը:

Հայաստանի անկախ հանրապետության հռչակման շեմին Հայ քաղաքական միտքը ինքնիշխան պետությունը պատկերացնում էր որպես ազգային ժողովրդավարական գաղափարների և ներմուծված շուկայական ազատականության մեխանիկական համադրում: Բայց չուտով պարզ դարձավ, որ ազգային գաղափարը գործնականում մշակված չէ:

Տնտեսության փլուզման հետևանքով անկախության առաջին տարիներին փակվեցին բազմաթիվ մեծ ու փոքր արտադրական ձեռնարկություններ, հարյուր-հազարավոր մարդիկ մնային առանց աշխատանքի ու ապրուստի միջոցների: Մեծ կորուստներ ունեցավ գյուղատնտեսությունը: Այդ ամենի հետևանքով ծայր առավ զանգվածային արտագաղթը:

Հետագա տարիներին դրությունն աստիճանաբար չտկվեց: Աստիճանաբար վերելքի ուղին բռնեցին արդյունաբերությունն ու գյուղատնտեսությունը, աշխուժացավ հոգևոր-մշակութային կյանքը: Հաջողություններ արձանագրվեցին ժողովրդավարության արմատավորման, քաղաքացիական հասարակության ստեղծման, ներքին կյանքի կայունության ապահովման ուղղությամբ: Կայացավ կառավարման համակարգը՝ ժամանակակից պետության բոլոր հատկանիշներով: Պետությունը վարում էր հավասարակշռված արտաքին քաղաքականություն, ջանքեր էր կիրառում հանրապետությունը միջազգային գործընթացներին ինտեգրելու համար:

Հայ ժողովրդի հպարտությունը հերոսական Արցախն է,

Համաժողովրդական սխրանքով կերտած նրա անկախությունը և կայացած պետականությունը:

Անկախության շրջանի ամենամեծ նվաճումներից մեկը Հայկական բանակն է՝ քաջարի պաշտպանը Հայաստան հայրենիքի, երաշխավորը նրա ժողովրդի անվտանգ կյանքի:

2011 թ. սեպտեմբերի 21-ին Հայաստանի անկախության 20-ամյակին նվիրված գորահանդեսի ժամանակ Երևանի Հանրապետության հրապարակով անցան խրոխտ շարքերով Հայրենիքի պաշտպանները՝ աշխարհին ցուցադրելով իրենց մարտական պատրաստվածությունը, անկոտրում կամքն ու ոգին:

Այդ օրերին հայ ժողովուրդն ապրեց հպարտության հուզիչ պահեր՝ գալիքին նայելով վստահությամբ և նորանոր հաղթանակներ կերտելու վճռականությամբ: